

Українська література, мистецтво та музика у другій половині XIX ст.

1. Розвиток української літератури у другій половині XIX ст.

У другій половині XIX ст. романтизм у літературі поступився місцем реалізмові. Останній передбачав відображення реальної дійсності й оточення героя, точне відтворення всіх аспектів життя, обґрунтування дій і почуттів персонажів психологічними й соціальними умовами. Як і в інших європейських літературах, в українській літературі зародки реалістичного стилю були зв'язані з фольклором, з народними гумористичними й сатиричними оповіданнями, а також із давньою літературою.

Своєрідність української літератури позначалась і на особливості українського реалізму. Звернення до народних джерел, захоплення етнографізмом і тривале панування романтичних поглядів, сповільнений та деформований внаслідок історичних обставин розвиток літератури в попередній період зумовили те, що романтизм із його захопленням героїзмом минулого, поетизацією сильних пристрастей і міцних людей козацької доби співіснував із реалізмом у творчості письменників другої половини XIX ст.

Художні й публіцистичні твори найвидатніших діячів української культури другої половини XIX ст. містять глибокі роздуми про тодішнє сучасне і майбутнє українського народу, відображають історичні подвиги минулого, оспівують визвольну боротьбу за державну незалежність України.

Перехід від романтизму до реалізму добре помітно на творчості Марка Вовчка (Марія Вілінська-Маркович, 1834–1907). Вона продовжила тему творчості Тараса Шевченка, присвячену становищу покріпаченого селянства, особливо жінок («Одарка», «Горпина», «Козачка»). Засобами фольклору письменниця скористалась у казках та оповіданнях для дітей.

Долею простої селянки переймалась у своїх творах Ганна Барвінок (1828–1911). Народницько-просвітницьку ідеологію сповідував Степан Руданський (1833–1873). Популярними стали його гумористичні «Співомовки», де переплелися національні й соціальні спостереження. Добре знали у школах байки Леоніда Глібова. На Буковині Юрій Федькович (1834–1888) поєднав впливи західноєвропейської поезії з буковинським фольклором.

Реалістично змалював історію українського села Іван Нечуй-Левицький (1838–1918). У повісті «Микола Джеря» зображено поневіряння селянина, втікача від панщини, а в повісті «Кайдашева сім'я» з любов'ю і болем за рідний народ розкрито бідність і обмеженість сільського життя. Найвидатніший соціальний роман своєї доби «Хіба ревуть воли, як ясла повні» («Пропаша сила») написав Панас Мирний (1849–1920) разом із братом Іваном Біликом.

Неперевершеним надбанням української літератури стала творчість геніального письменника Івана Франка (1856–1916). Майстерність стилю, злободенність проблем, багатство жанрів і багатоплановість тем, а також активна громадська позиція вирізняли І. Франка в історії української культури. Від романтизму й побутового реалізму письменник перейшов до реалістичних, психологічно насичених творів, порівнявшись із видатними прозаїками Західної Європи. Прозові твори, зокрема «Борислав сміється», «Захар Беркут», дитячі оповідання Івана Франка стали хрестоматійними. Що ж до поезії, то, скажімо, цикл «Осінні думи» і «Картка любові», вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» та інші вивисували митця до гурту найславніших ліриків світу.

2. Розвиток образотворчого мистецтва

Вагомі зрушення в суспільно-політичному, економічному житті другої половини XIX ст. сприяли утвердженню в образотворчому мистецтві тенденції до реалістичного відображення світу.

Під впливом ідей народників художники-реалісти створили Товариство пересувних художніх виставок, яке ставило собі мету поширити мистецтво в масах. Ідейною підвалиною художників-передвижників був критичний реалізм, тобто реалістичне відображення пороків суспільно-політичного життя.

Серед художників-передвижників і прихильників інших мистецьких течій було чимало українців походженням і душею, які були зачаровані Україною і в своїй творчості прагнули відтворити краєвиди, побут, національний характер українців.

Одним із найяскравіших митців був українець походженням **Ілля Рєпін** (1844–1930), автор знаних полотен на українську тематику: «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Вечорниці» та ін. Про те, що його надихнуло на написання «Запорожців», Рєпін писав: «Чертовский народ?... Никто во всем свете не чувствовал так глубоко свободы, равенства, братства! Во всю жизнь Запорожье осталось свободно, ничему не подчинилось...»

Любов до України та її народу прослідковується в творчості В.Маковського («Ярмарок у Полтаві», «Святковий день на Україні»), ушавленого мариніста І.Айвазовського («Чумацький шлях», «Весілля на Україні»), М.Ге та ін.

Зрештою, в колі російських художників поступово склалася група митців, яка започаткувала самостійний розвиток українського мистецтва. Серед них – **С.Васильківський** (1854–1917), **М.Пимоненко** (1862–1912), **М.Самокиш** (1860–1944), **К. Трутовський** (1826–1893), **О.Сластіон** (1855–1933), **І.Іжакевич** (1864–1962) та ін. У 1887 р. українські митці створили Київське товариство художніх виставок (організаційно оформилося 1893 р.), а 1890 р. в Одесі – Товариство південноросійських художників.

Також сформувалися українські мистецькі центри – Харківський, заснований першою професійною жінкою-маляркою Марією Раєвською-Івановою, Одеський на чолі з Кир'яном Костанді та Київський з малярської школи М.Мурашко.

Українські митці почали не тільки приділяти більше уваги побутовим темам українського села, а й звертатися до історичних тем, зокрема героїчних подій козацької доби. Одним із найвидатніших українських малярів, знавцем народного орнаменту і мистецтва був **Сергій Васильківський**. Разом з істориком Д.Яворницьким та художником М.Самокишем працював над альбомом «З української старовини». Його картини на історичну тему відображали героїко-романтичне минуле: «Бій запорожців з татарами», «Обрання полковником Мартина Пушкаря», «Сторожі запорозьких вольностей» та ін. Світову славу Васильківський здобув пейзажами, в яких відображав красу і велич рідного краю: «Весна на Україні», «По Дінцю», «Після дощу», «Бездоріжжя», «Захід сонця» та ін.

Інший видатний український митець – **Микола Мурашко** (1844–1909) був не лише маляром, а й педагогом, ідеологом українського мистецтва. З 1869 р. він викладав малювання в київських середніх школах, а 1875 р. відкрив Київську малювальну школу, якою керував протягом 25 років. Фінансову підтримку школі надавав власник цукрових заводів Іван Терещенко. За роки існування школи з її стін вийшли такі видатні митці, як М.Пимоненко, О.Мурашко, І.Іжакевич та ін.



М. Мурашко



І. Терещенко

Серед українських митців цього періоду також слід відзначити **Миколу Самокиша**, одного з найвідоміших баталістів. Він студював у Парижі і ставив собі метою відтворити історичні події й національні особливості життя і побуту українського народу. Так постала ціла низка батальних картин із козацької доби.

Художні полотна **Миколи Пимоненка**, в яких поетично оспівано Україну та її народ, не раз експонувалися за кордоном. Такі картини, як «Жертва фанатизму», «Конокрад», «Проводи рекрутів», «На Далекий Схід» та ін. викривали темні аспекти життя тодішнього українського села, мракобісся самодержавства.

Для популяризації досягнень українського малярства і графіки велике значення мали музеї. Київський музей старовини й мистецтва та Одеський міський музей красних мистецтв було

засновано 1899 р., Харківський міський художній музей – 1886 р., Феодосійська картинна галерея І.Айвазовського – 1880 р.

Розвиток українського мистецтва занепокоїв владні структури, які, вбачаючи в ньому прояв «мазепинства», почали чинити йому всілякі перешкоди.

На західноукраїнських землях розвиток українського образотворчого мистецтва відбувався в непростих умовах. Польські, австрійські, німецькі мистецькі школи, які домінували в мистецтві Австро-Угорщини, пропагували академізм, основою якого був класицизм, заважали становленню української мистецької школи. Але й тут художники уподобали теми з народного життя і побуту. Першим, хто звернувся до цієї тематики, був К.Костянович («Бойківська пара», «Гуцулка біля джерела», «Шевченко на засланні»).

З-поміж західноукраїнських художників другої половини ХІХ ст. слід відзначити І.Труша, О.Кульчицьку, О.Куриласа, А.Манастирського, Ю.Пігуляка, Н.Івасюка та ін.

І.Труш (1869–1941), удавшись до відродження галицького малярства. Його мистецька спадщина становить понад 6000 картин. Твори Труша відзначаються лаконізмом і простотою композиції. У 1898 р. за його ініціативою було засновано Товариство з розвитку українського мистецтва, метою якого стала популяризація українського мистецтва.

Процес утвердження реалізму відбувався і в скульптурі. Найзначнішим українським скульптором другої половини ХІХ ст. був **Л.Позен** (1849–1921). У скульптурі малих форм він створив різноманітні соціальні типи людей («Шинкар», «Кобзар»), відобразив соціальні явища («Переселенці», «Злидар», «Оранка в Малоросії»). Крім того, Позен захоплювався історичною тематикою. Великою популярністю користувалися його роботи «Скіф», «Запорожець у розвідці». Інший майстер – **П.Забіла** (1830–1917) виконав мармуровий портрет Т.Шевченка для музею в Чернігові. Гіпсова копія цього твору поширена в Україні. Світової слави зажив скульптор Михайло Паращук. Разом із Антоном Попелем він створив пам'ятник Адамові Міцкевичу у Львові, знаменитими є його скульптурні портрети І.Франка, В.Стефаника, М.Лисенка, С.Людкевича.

Скульптори України пробували свої сили і в монументальній скульптурі.

Скульптор **М.Мікешин** (1835–1896) створив у 1888 р. пам'ятник Б.Хмельницькому в Києві.

3. Архітектура

Друга половина ХІХ ст. в архітектурі позначена впливом різних історичних стилів і напрямів, що поєднувалися в одній будівлі. Це поєднання (еклектизм) і було найбільш характерним для міського громадського і житлового будівництва. Тоді у будівництві вже почали масово використовувати нові технології та матеріали (бетон, залізо, залізобетон тощо).

З-поміж напрямів архітектурного мистецтва вирізнялися віденський неоренесанс і стиль французького відродження. Неоренесанс поширився у західноєвропейських країнах, дістався Чернівців, Львова, Києва, Одеси, Херсона, Харкова та інших українських міст. Найтипівішими є споруди міських театрів (Київ, Львів, Одеса) та громадські будівлі.

Найзначнішими здобутками відзначилися архітектори О.В.Беретті (Володимирський собор, будинок Першої гімназії в Києві), В.О.Шредер (будинок оперного театру і театру Соловцова в Києві), П.Главка (будинок резиденції митрополита Буковини в Чернівцях), І.Гохбергера (будинок Галицького сейму), В.Садлівський (залізничний вокзал у Львові) та ін.



О.Беремні



Володимирський собор. Кінець XIX ст.



Перша київська чоловіча гімназія



Оперний театр. Початок XX ст.



Львів. Залізничний вокзал

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на основі народного мистецтва та українського бароко відродився український стиль. Визначним архітектором цього напрямку був Василь Кричевський (1873–1952) – автор проекту будинку Полтавського земства, низки проєктів державних і приватних будівель, Меморіального музею біля могили Т.Шевченка. За проєктами Івана Левинського (1851–1919) та інших архітекторів у Львові споруджено будівлі страхового товариства «Дністер», бурси Українського педагогічного товариства, академічних дому, гімназії та ін.

4. Театр. Музичне життя

Попри урядові переслідування українства, у другій половині XIX ст. українське театральне мистецтво продовжувало розвиватися. Українські п'єси ставилися на сценах російських театрів, користуючись значною популярністю, а українські актори робили славу російському театру.

У 1881 р. міністр внутрішніх справ Росії Лоріс-Меліков скасував заборону українських вистав, що сприяло зростанню кількості театральних труп і відродженню українського театру. Проте цей дозвіл було обставлено всілякими обмеженнями. Так, зокрема, заборонялося ставити п'єси на історичну і соціальну тематику, перекладні п'єси. Українські трупи були зобов'язані разом з українськими виставами ставити ще й російську з такою самою кількістю акторів. Ці заборони негативно позначалися на тематиці українських вистав, які обмежувалися висвітленням селянського життя.

Наприкінці 70-х рр. завершилося становлення новітнього, професійного, власне українського театру. Він виник на базі аматорських колективів, що діяли в 60–70 рр.. У 1882 р. під керівництвом М.Кропивницького в Єлисаветграді було створено першу українську професійну трупу, до складу якої увійшли М.Садовський, М.Заньковецька, О.Маркова, І.Бурлака та ін.

Після гастролей до Києва у 1883 р. до трупи Кропивницького приєдналась аматорська трупа М.Старицького, який і очолив театр.



М.Садовський



М.Заньковецька

Незважаючи на визнання глядачів і театральних фахівців, життя українського театру було складним. У 1883 р. київський генерал-губернатор заборонив на 10 років гастролі трупи Кропивницького у Київській, Чернігівській, Полтавській, Волинській та Подільській губерніях. На резонне запитання, чому українському театрові дозволяється виступати в Петербурзі та Москві, але забороняється в Києві, відповів: «Там театр – мистецтво, тут – політика».



Трупа першого українського професійного театру під керівництвом Марка Кропивницького. 1886 р.

Проте зупинити розвиток українського театрального мистецтва вже було неможливо. У 80–90-ті рр. діяло близько 30 невеличких труп, які ставили українські п'єси. У 1891 р. в Києві було засновано перший постійно діючий театр.

На ниві драматургії плідно працювали **Михайло Старицький** (1840–1904), **Марко Кропивницький** (1840–1910), **Іван Тобілевич** (Карпенко-Карий, 1845–1907). Кращі драматурги були також провідними режисерами і керівниками театральних труп.



М.Кропивницький

М.Кропивницький написав понад 40 оригінальних чи перероблених з інших творів театральних п'єс, в яких відтворював побут України та її залежне становище. Тонко відчуючи народну душу він давав надзвичайно живі й дотепні сцени з народного життя.

На західноукраїнських землях український професійний театр було засновано 1864 р. актором і режисером О.Бачинським при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда». У 70-ті рр. театральні діячі з Наддніпрянської України, зокрема М.Кропивницький, надали йому значну допомогу. У 1869 р. виникли аматорські театральні гуртки при чернівецькій «Руській бесіді». Значному піднесенню театального мистецтва сприяло створене 1884 р. С.Воробкевичем «Руське літературно-драматичне товариство».



О.Бачинський

Розвиток літератури й театру у другій половині XIX ст. надав потужного імпульсу процесові творення національної класичної музики. У 1862 р. **С.Гулак-Артемовський** написав першу українську оперу «Запорожець за Дунаєм». Українських композиторів надихали твори знаних українських письменників і поетів, зокрема Т.Шевченка. Шевченкова п'єса «Назар Стодоля» спонукала П.Ніщинського написати до неї музичну вставку – «Вечорниці», з якої народилася популярна пісня «Закувала та сива зозуля».

Друга половина XIX ст. в українській музиці стала часом введення народної пісні в професійну музичну культуру. Відбулося не просто відтворення народної музики, а піднесення її до високопрофесійного рівня, перетворення пісні на сучасний у європейському розумінні музичний твір. Значний вплив на українську класичну музику мало хорове мистецтво – як галицьке, так і наддніпрянське.

Основоположником української класичної музики був **М.В.Лисенко**, який написав чудові опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Енеїда», оперету «Чорноморці», опери для дітей «Пан Коцький», «Коза-дереза» тощо, що базувалися на величезному етнографічному матеріалі. Також він поклав на музику майже 80 творів із «Кобзаря» Т.Шевченка. Створений Лисенком варіант «Заповіту» Шевченка ми співаємо й досі. А «Молитва за Україну» стала духовним гімном.



М.Лисенко

Значення Лисенка для української музичної культури є величезним, як і творчий доробок. Маючи блискучу професійну підготовку (навчався в Лейпцигу та Петербурзі), він зумів ввести в сучасну йому музику величезний етнографічний матеріал. Своєю творчістю він уперше спробував підсумувати період розвитку вітчизняної музики. Лисенко сформував і збагатив майже всі наявні в українській музиці творчі жанри. Своїми теоретичними працями в галузі музичного фольклору він значно розвинув вітчизняну науку про народну музичну творчість, а педагогічною діяльністю заклав підвалини вищої спеціалізованої музичної освіти в Україні.

У Західній Україні слід відзначити творчість М.М.Вербицького, І.Лавровського, І.Воробкевича, А.Вахнянина та ін.



М.Вербицький

Велике значення для становлення національної самосвідомості на західноукраїнських землях мала творчість **Михайла Вербицького** (1815–1870). Покладений ним на музику Шевченків «Заповіт» став дуже популярним у Галичині. А музика до вірша П.Чубинського «Ще не вмерла Україна» стала українським національним, а з 1992 р.– державним гімном України. Вірш Чубинського «Ще не вмерла Україна» з'явився 1863 р. у львівському часописі «Мета». Одразу ж композитор Вербицький склав музику, наступного року хор уже виконував її у Львівському українському театрі, а 1865 р. нею завершили програму Шевченкового свята в Перемишлі.

Отже, друга половина XIX ст. була складним і суперечливим періодом у розвитку української культури. Незважаючи на труднощі, культура збагатилася визначними здобутками практично в усіх провідних галузях.

Запитання і завдання

1. Підготуйте на основі параграфа розгорнутий план теми: «Розвиток української культури у другій половині XIX ст.»
2. Які риси були притаманні українському образотворчому мистецтву другої половини XIX ст.?
3. Назвіть причини утвердження в українському мистецтві реалістичного зображення світу.
4. Яка тематика творів переважала в українській літературі другої половини XIX ст. і чому?
5. Який вплив на розвиток української культури мала політика царського уряду?
6. Що нового з'явилося в архітектурі другої половини XIX ст.? Чому в XIX ст. так і не було вироблено єдиного архітектурного стилю?
7. Охарактеризуйте розвиток українського театру та музику. Чим був зумовлений їх розквіт наприкінці XIX ст.?
8. Назвіть провідних українських музикантів і схарактеризуйте їхню творчість.

9. Яка роль М.Лисенка у становленні української класичної музики?